

Per-Olof Mattsson

De glömdas armé

Stalinismen och de internationella brigaderna under spanska inbördeskriget

Den danske historikern Morten Møller har med sin bok *De glemtes hær. Danske frivillige i den spanske borgerkrig* (Gyldendal 2017) lagt en utmärkt grund för arbetet med att studera inte bara de danska frivilliga i spanska inbördeskrigets internationella brigader. Han skriver inledningsvis – med rätta – att forskningen i Skandinavien är mycket begränsad när det gäller de täta banden mellan stalinismens högkvarter i Moskva och de internationella brigaderna. I andra länder råder inga tvivel om grundfakta kring brigaderna: Det var Komintern som på direkt order av Stalin upprättade brigaderna, det var Kominterns representanter som värvade frivilliga till brigaderna, finansierade deras resor, organiserade färderna över den fransk-spanska gränsen och som hade närmast fullständig kontroll över deras militära och politiska verksamhet.

I den danska litteraturen om de frivilliga, vilket också måste sägas gälla den svenska, dominerar berättelsen att brigaderna som helhet hjältemodigt kämpade för att rädda demokratin i Spanien. Även om många av de frivilliga stred med stora uppoffringar mot fascisterna, är det en konstruktion i efterhand. Den historiska verkligheten var betydligt mer komplex.

Møller sammanfattar redan i inledningen det intryck han fått utifrån sina arkivstudier: de danska frivilliga var en blandning av disciplinerade arbetare och törstiga sjömän, ansvarsfulla fäder och tvivelaktiga kriminella, principfasta idealister och världsfrånvända äventyrare, förespråkare av jämställdhet och flitiga bordellkunder. Den senare bilden av de frivilliga är alltså retuscherad och tillrättalagd.

Møllers undersökning berör på några punkter också svenskar som stred i brigaderna. Dessutom placerades danskar, norrmän och svenskar för det mesta i samma enheter och behandlades ofta i

klump som skandinaver. Hans bok är därför av stort intresse även för historien om de svenska brigadisterna. Den borde dessutom fungera som en uppmaning till svenska historiker att ta itu med motsvarande studier av de svenska frivilliga i brigaderna.

Brigaderna upprättas

Beslutsgången för det sovjetiska ingripandet i Spanien var att politbyrån vid ett extraordinärt möte den 28 augusti 1936 diskuterade ett förslag att organisera utländska soldaters resa till Spanien. Kominterns ordförande Georgi Dimitrov noterade i sin dagbok efter mötet den 14 september att hjälp till Spanien skulle organiseras under täckmantel. Fyra dagar senare, den 18 september 1936, gav Stalin förslaget sin välsignelse. Uppgiften definierades samma dag i ett hemligt meddelande från Kominterns ledning till sektionerna som att bland arbetare i alla länder rekrytera frivilliga med militär erfarenhet med målet att skicka dem till Spanien.

Kominterns partier genomförde ordern och utan deras insats hade inte tusentals kunnat rekryteras på bara några månader. Den militära organisationen döptes till Internationella brigaden efter mönster från den enhet som kämpade på den röda sidan under inbördeskriget i Ryssland. Redan i oktober 1936 godkändes projektet av republikens premiärminister, socialisten Largo Caballero.

På den sovjetiska politbyråns möte den 29 september 1936 godkändes sedan en plan för hemligt militärt stöd till republiken. Planen fick namnet Operation X och sovjetiska piloter, säkerhetsfolk och militära rådgivare skickades omgående till Spanien. Mellan två och tre tusen sovjetiska medborgare var verksamma i Spanien under inbördeskriget. Vid samma tid inleddes också leveranser av vapen, för vilka man tog betalt ur republikens guldreserv som skickats till Moskva för att inte falla i fiendens händer. Mellan 600 och 800 flygplan, 350 stridsvagnar och omkring en halv miljon gevär skickades på olika vägar till republiken.

De vapen som skickades var inte av samma kvalitet som de tyska och italienska vapen som Francos trupper försågs med. En hel del var gammalt, ett och annat tillverkat så tidigt som på 1860-talet. Ammunitionen passade inte heller alltid och reservdelar var ett ständigt problem. Under inbördeskriget använde sig republikens armé av 49 olika modeller av gevär och 60 olika slags artilleripjäser, vilket säger en del om de praktiska problemen.

Møller påpekar redan från början att den stalinistiska interventionen i Spanien skedde parallellt med en intensifierad kamp mot det som i Sovjetunionen påstods vara spioner och förrädare. Den stora terrorn inleddes och under tre år greps mer än en och en halv miljon människor och minst 700 000 avrättades. Den fiende som målades upp bakom alla som drabbades av terrorn var den landsflyktige Leo Trotskij och hans anhängare. Utrensningarna och förföljelserna av socialister och kommunister som inte följde diktaten från Moskva begränsades inte till Sovjetunionen. Den bedrevs också internationellt och Spanien var inget undantag.

Rekryteringen av frivilliga

I Danmark skedde rekryteringen av frivilliga via tre platser i Köpenhamn: det danska kommunistiska partiets kontor på H. C. Andersens gade, numera Kjeld Langes gade, en affär för smörrebröd i Nyhavn och den internationella sjömansklubben på Gothersgade i närheten av Nyhavn. Den senare var också centrum för diverse andra aktiviteter som bedrevs av agenter för Komintern. Den centrala aktören var, utan att Møller anger det explicit, den märklige Richard Jensen, ordförande i eldarnas fackförening och en central person i Kominterns underjordiska apparat. Det framgår både av Jensens självbiografi *En omtumlet Tilværelse. Erindringer* (Fremad 1957) och Erik Nørgaards bok *Richard Jensen – Myten om en mand* (Saga 2017).

Det danska partiet, liksom alla andra partier i Komintern, vidtog åtgärder för att slippa infiltration. Ett kartotek upprättades över antikommunister och personer som utesluts ur partiet. De som fanns med i kartoteket skulle avvisas. Den danska staten försökte, liksom den svenska, att hindra frivilliga från att resa till Spanien. Den som ändå gjorde det kunde straffas med upp till tre månaders fängelse. Danska pass stämplades, liksom svenska, med upplysningen att de inte gällde för Spanien

och spanska besittningar. Sovjetunionen deltog officiellt i den så kallade non-interventionskommittén och det danska partiet, liksom det svenska, röstade för lagförslaget om att straffa de som reste till Spanien för att bekämpa fascisterna. I hemlighet rekryterade man parallellt till brigaderna.

Omkring 500 danska medborgare deltog i inbördeskriget som frivilliga. Det är färre än Møllers siffra för svenskarna: 650. Det finns olika uppgifter i litteraturen om antalet frivilliga från olika länder. Det kan ibland vara en skillnad på flera hundra när det gäller skandinaver. Antalet norrmän var, enligt Møller, cirka 250. Det fanns alltså nästan femton hundra skandinaver bland de frivilliga. Den överväldigande majoriteten återfanns i internationella brigaderna. Det fanns enskilda som deltog i andra miliser som stod utanför brigadernas kontroll. Det gällde exempelvis de svenskar, medlemmar i Socialistiska partiet och dess ungdomsförbund samt anarkister, som anslöt sig till den anarko-syndikalistiska Durruti-kolonnen i Aragonien.

De flesta danska frivilliga var antingen medlemmar i partiet (DKP), dess ungdomsförbund (DKU) eller åtminstone sympatisörer. Møller menar, utifrån undersökningar av olika nationaliteter, att mellan 60 och 70 procent av brigadernas soldater kan anses ha varit kommunister, och därmed befann sig mer eller mindre under kontroll av den stalinistiska apparaten.

Färden till Spanien

Komintern satte upp kvoter för partiernas rekrytering av frivilliga. Det svenska partiet (SKP) skulle rekrytera 35 till 50 frivilliga i månaden. Det norska partiet fick en samlad kvot på 400. I vissa fall förekom det att partimedlemmar beordrades att anmäla sig som frivilliga. Det gällde exempelvis medlemmar i de tyska och italienska partierna som befann sig i exil, en del av dem i Sovjetunionen.

Vilka var det som åkte till Spanien? Møller menar att huvuddelen av de danska frivilliga var arbetslösa när de reste. Den som anslöt sig till brigaderna fick resan betald, fick fickpengar, mat och husrum plus 300 pesetas i lön per månad. Lönen motsvarade en något lägre inkomst än den genomsnittliga lönen för danska arbetare 1937. Møllers bedömning är att huvudparten hade en sak gemensam, nämligen önskan att bekämpa fascismen, men det var ofta privata förhållanden, främst arbetslöshet, som ledde till att man reste till Spanien.

Köpenhamn blev i mitten av 1930-talet en av de viktigaste förbindelsepunkterna för Kominterns apparat. Staden blev hemvist för illegala stalinister från Tyskland, Polen och de baltiska staterna. När inbördeskriget i Spanien inleddes och rekryteringen av frivilliga organiserades blev den danska huvudstaden en knutpunkt för transporten av flera tusen frivilliga. Danskar, svenskar, norrmän, finländare och tyskar, men också frivilliga från länder i östra Europa, reste med båt eller tåg från Köpenhamn via Antwerpen till Paris. Det var en mycket säkrare resväg än genom Tyskland och Italien. Vartefter verksamheten växte döptes tågresan från Hovedbanegården till "Röda expressen". Sjömän reste för sin del ofta ut från Esbjerg under förevändning att söka hyra i Antwerpen.

I Paris upprättade Komintern ett kontor för rekrytering på Rue La Fayette i tionde arrondissementet. Kontoret var en del av Kominterns illegala apparat och sysslade inte bara med rekrytering. Det hade också som uppgift att kontrollera att de som anlände fanns med på de listor som skickats av de kommunistiska partierna. Den politiska kontrollen var redan genomförd i respektive parti. Om man fanns med på listorna innebar det att man godkänts. Efter en snabb läkarundersökning skickades de blivande soldaterna sedan vidare till Spanien.

Övervakningen av brigaderna

Fransmannen André Marty utsågs till chef för brigaderna. Han var känd för att vara sträng och krävande. Därtill var han medlem av Kominterns ledning och stod i nära förbindelse med Stalin och den övriga ledningen i Moskva. Officerarna i brigaderna var i de flesta fall betrodda stalinister som godkänts av Komintern och den sovjetiska underrättelsetjänsten. Centrala poster i den militära ledningen intogs av officerare från Röda armén, som uppträdde som frivilliga, med betydande erfarenheter av krig.

I varje enhet i brigaderna fanns politiska kommissarier efter mönstret från inbördeskriget i Ryssland. Skillnaden var emellertid stor. I den unga Röda armén fanns ett betydande antal officerare från den gamla ryska armén och de behövde övervakas för att förhindra förräderi. I brigaderna i Spanien var deras uppgift att upprätthålla stridsmoralen och disciplinen men också att rapportera frivilliga som inte följde föreskrifterna. I Ryssland hade kommissarierna till uppgift att övervaka officerarna, i Spanien blev det tvärtom soldaterna som skulle övervakas.

Under 1937 upprättade Stalins folk en hemlig lista över ”trotskister” som befann sig i Spanien. I listan förtecknades bland andra dansken Aage Nielsen som en som ”ofta uppträder som trotskist”.

Striden vid Jarama i början av 1937 ledde till stora förluster för brigaderna och moralen sviktade på sina håll. I flera enheter märktes tendenser till upplösning. Allt fler vände sig till sina ambassader eller försökte ta sig ombord på utländska båtar. Flera länders konsulat började aktivt hjälpa desertörer att lämna Spanien.

Brigadernas ledning såg till att börja med milt på dessa försök att desertera. Man hade skickat tillbaka en och annan på grund av sjukdom, psykiska problem eller alkoholism, men när flera hundra soldater efter Jarama deserterade och försökte ta sig till Valencia och andra hamnstäder ändrade Komintern snabbt politik. Sanktionerna skärptes och Marty inrättade ett läger där desertörer skulle sona sina straff. Officerarna hotade med dödsstraff, ett straff som dock bara drabbade en minoritet av desertörerna.

September 1938 inleddes tillbakadragandet av internationella brigaderna. Detta firades med avskedsparader.

Demoralisering

Även bland skandinaverna var moralen låg efter Jarama. I en intern rapport heter det att det inte minst bland de ”politiskt och militärt bästa kamraterna” hade brutit ut en kollektiv depression. Till och med kompetenta kamrater hade utvecklats till ”partifientliga element”, vilket inom parentes preciseras som ”trotskister”.

Svensken Arne Stenberg beskrivs i en anteckning som ”fanatisk trotskist”. Stenberg sägs ha deserterat och sökt skydd hos den svenske konsuln i Madrid. Därifrån skulle han ha samarbetat med den norske journalisten Per Monsen för att dra andra skandinaviska frivilliga i ”fördärvet”. Monsen var dessutom son till den norske försvarsministern, vilken i sin tur var nära vän till ”trotskisten” Willy Brandt.

I en rapport pekas dansken Aage Kjelsø ut som trotskist, vilket i hans fall var korrekt. I ett brev från början av februari 1937 berättade Kjelsø att han befann sig på ett sjukhus i Madrid efter att ha blivit lätt sårad. Han meddelade att han i brigaderna uppfattades som ”oförbätterlig trotskist” och anklagades för att vara spion. Han beskrev brigaderna som ”Stalins garde” och hade tappat lusten att slåss i deras led. Två månader senare heter det i en rapport från brigaderna att Kjelsø tillsammans med bagaren Carl Viggo Petersen bygger upp ”trotskistiska celler” i ett kompani. De sägs försöka bryta ner moralen genom att kalla brigaderna för en borgerlig armé som leds av anti-revolutionära officerare. Kjelsø deserterade sedan från sjukhuset och anslöt sig till en milis som stod utanför brigadernas kontroll.

Petersen var medlem i DKP men hade blivit alltmer kritisk till brigadernas ledning. Han dömdes, efter att ha försökt desertera, till straffarbete vid brigadernas högkvarter i Albacete. Enligt rapporten uppmanade han danska brigadister att ställa krav på att få resa hem. Det sägs också att Petersen och hans fyra meningsfränder agiterade för att det inte var någon mening längre att slåss i Spanien. Det var viktigare för danskar att åka hem och bekämpa fascismen i Danmark. Rapporten påstår att Petersen och hans anhängare hävdade att ”kommunisterna är ena stora rövhål”. När Petersen flydde från Albacete utfärdades en arresteringsorder för att gripa honom.

I andra rapporter talas det om försök till massdesertering med hjälp av representanter för skandinaviska regeringar. Det påstås också att det vänstersocialistiska och antistalinistiska partiet POUM hade kontakter med skandinaviska frivilliga. Det sägs till och med att ”skandinaverna är den grupp av frivilliga där POUM vunnit störst inflytande”. Det sägs även att ”det trotskistiska arbetet i de internationella brigaderna understöds primärt från den skandinaviska gruppen”.

Under våren 1937 rapporteras att flera skandinaver är ”deprimerade”. De kräver att bli hemskickade. Ett belysande exempel på hur det kunde gå till är Fritz Møller som var en skolad dansk stalinist som i Kominterns arkiv betecknades som *Spitzenfunktionär*, alltså spetsfunktionär. Han var politiskt ansvarig för samtliga skandinaver i den elfte brigaden och fick i uppdrag att bedriva ett ”intensivt politiskt arbete” för att vända på stämningen. Trots att Møller var en vältränad och betrodd stalinist, den högst uppsatte dansken i brigaderna, blev han också starkt påverkad av förlusterna under slaget vid Jarama.

I början av april planerade Møller tillsammans med två andra danskar att desertera från Thälmann-bataljonen, där de flesta skandinaver befann sig. De flydde i ett av brigadens egna fordon. Bensinen tog emellertid slut i Katalonien och brigadledningen larmade alla vägspärrar. Inom några dagar var de infångade. De tre danskarna ställdes inför en straffdomstol under ledning av stabschefen i bataljonen, den tyske författaren Ludwig Renn. Møller dömdes till sex månaders fängelse medan hans två kamrater fick fyra månader.

Till och med den brittiske författaren George Orwell, vars egentliga namn var Eric Blair, omtalas i Kominterns interna rapporter konsekvent som ”trotskist”. Orwell stred i POUM:s milis och skildrade senare sina upplevelser i boken *Homage to Catalonia* (sv. övers. *Hyllning till Katalonien*).¹

Jakten på ”trotskister”

Under inflytande av utrensningarna i Sovjetunionen blev ”trotskist” ett universellt skällsord i den stalinistiska vokabulären och inkluderade alla som ifrågasatte Kominterns politik utifrån

¹ Se utdraget om majhändelserna i Barcelona 1937 ur [Hyllning till Katalonien](#) – Red

socialistiska utgångspunkter. Det bakomliggande syftet var att stalinisternas allians med borgerliga krafter i folkfrontens namn inte under några omständigheter fick skadas eller ifrågasättas. Redan när inbördeskriget just hade börjat gav Kominterns ledare Dimitrov order i ett hemligt telegram till det spanska partiet att aldrig försöka ta makten. De spanska stalinisterna måste undvika allt som kunde skada folkfrontens enhet. Stalin själv skrev i december 1936 till republikens premiärminister, socialisten Largo Caballero, och bad denne att visa större politisk återhållsamhet. Förstatligande och övertagande av utländsk egendom skulle begränsas, borgerligheten visas hänsyn och den parlamentariska demokratin respekteras.

Det främsta instrumentet för att förfölja påstådda trotskister var den lokala avdelningen av Stalins säkerhetstjänst NKVD. Dess chef i Spanien var Lev Nikolskij, mer känd under agentnamnet Alexander Orlov. Det var NKVD som torterade och avrättade Andreu Nin, ledare för POUM. Bevis förfälskades som skulle visa att Nin och POUM samarbetade med Franco. Medan milismännen i POUM:s Lenindivision riskerade livet i strider mot Francos trupper, blev många av deras partikamrater dömda och avrättade efter utslag i krigsdomstolar som inrättades av spanska stalinister på order av Orlovs folk. Caballeros socialister protesterade först i ett sent stadium mot förföljelserna av POUM och anarkisterna. Caballero tvingades också avgå. Mellan 10 000 och 15 000 greps under perioden efter striderna i Barcelona i början av maj 1937. Striderna provocerades fram av stalinisterna och användes som argument för att förbjuda POUM.²

Den sovjetiska säkerhetstjänsten NKVD infiltrerade successivt republikens statsapparat och dess huvudkontor blev en integrerad del av republikens inrikesministerium. Förutom NKVD var också GRU, den sovjetiska militära underrättelsetjänsten, aktiv i Spanien. Så småningom administrerade NKVD ett helt nät av kontor och hemliga fängelser. Förhör, tortyr och avrättningar drabbade både spanjorer och utlänningar vars pålitlighet betvivlades av NKVD. NKVD rekryterade också agenter i de internationella brigaderna. Tysken Hubert von Ranke var en av NKVD:s betrodda agenter och hade under en period fungerat som politisk kommissarie för de danska frivilliga i Thälmann-bataljonen.

Brigadernas presstjänst krävde att POUM:s ”fascistiska gäng” skulle likvideras och jakten på ”trotskister” blev snabbt en integrerad del av brigadernas verksamhet. Man byggde upp en omfattande apparat för att kontrollera de frivilligas militära och politiska pålitlighet. En särskild avdelning inrättades för kontroll (*Servicio de Control*) och den hade agenter i varje enhet vilka ansvarade för att rapportera soldater som uppfört sig misstänkt. I huvudkvarteret i Albacete byggdes en kaderavdelning (*Servicio de Cuadros*) upp efter Kominterns mönster. Alla soldater i brigaderna skulle försees med en personakt. Det fanns en speciell underavdelning för skandinaverna. När de frivilliga anlände till Albacete var de tvungna att lämna sina pass och fick enbart tillbaka dem när ledningen givit tillstånd för utresa. Den frivillighet som användes i beteckningen på brigadernas soldater var alltså mycket begränsad och kontrollerades helt av Kominterns folk.

Brigadernas apparat utarbetade listor med namngivna soldater som enligt ledningens uppfattning hade svikit saken. Møller har stött på en sådan lista med namn på mer än tusen franska frivilliga varav många beskrivs som ”odisciplinerade”, ”demoraliserade” eller ”desertörer”. Listor upprättades för alla andra nationaliteter där desertörer och demoraliserade soldater blandades med andra som beskrivs som ideologiska avvikare. Militära och politiska ”brott” vävdes samman på ett sätt som kunde vara ödesdigert för den enskilde.

Förutom kontrollen uppifrån utövade stalinistiska particeller också kontroll över soldaterna. Deras uppgift var att upprätthålla disciplinen och straffa de som bröt mot reglerna. Det fanns en speciell avdelning i brigadernas apparat som leddes av två experter från NKVD. Flera soldater uttogs till en speciell grupp som ansvarade för politiskt motiverade likvideringar av ”trotskister”. Flera tyskar avrättades som misstänkta för att vara agenter för Gestapo. Det tyska stalinistpartiet inrättade en

² Om förföljelserna av POUM och mordet på Andreu Nin, se [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) av Martin Fahlgren och [Repressionen mot anarkister och POUM under spanska inbördeskriget](#) av B Bolloten. – Red

egen avdelning för ”kontraspionage och bekämpande av fiender”. Den senare stalinistiska bossen i DDR Walter Ulbricht spelade en central roll i den här jakten på ”trotskister”.

Brigadernas chef André Marty påstås senare ha skrutit med att han i samarbete med den sovjetiska säkerhetstjänsten stod bakom 500 avrättningar i brigaderna. Den amerikanske författaren Ernest Hemingway, som befann sig i Spanien under inbördeskriget, gestaltade Marty i sin roman *For Whom the Bell Tolls* (sv. övers. *Klockan klämtar för dig*) som närmast bindgalen. ”Han dödar inte fascister som vi andra... Han dödar sällsynta fåglar. Trotskister. Kättare.” Møller är emellertid skeptisk till bilden av Marty som ”slaktaren från Albacete” och hänvisar till ett brev till det spanska partiet där Marty protesterar mot att ”man skickar spioner och fascister till mig här i Albacete, vilka redan har skickats till Valencia för att likvideras”. Han förklarade sin irritation med att partiet borde veta att brigaderna i Albacete ”inte kan åta sig det arbetet”. Det pekar på att likvideringarna ägde rum på andra håll inom republikens område.

Skandinaverna opponerade mot tysk disciplin

Arkivet i Moskva är inte heltäckande, det saknas väsentliga delar, och Møller påpekar att de danskar och skandinaver som betecknades som ”trotskister” av brigadernas ledning inte avrättades. Stalinisternas kontroll var inte lika fullständig som i Sovjetunionen. Det finns i arkivet inga uppgifter om politiskt motiverade avrättningar av skandinaviska frivilliga, vilket inte innebär att det aldrig förekom. Däremot innebär det sannolikt att antalet kan ha varit begränsat.

Brigadledningens information till soldaterna behärskades av Komintern. Förutom strömmen av lögnar mot framför allt POUM översattes och spreds referaten och protokollen från rättegångarna i Moskva bland brigadernas soldater. Det förklarar varför många frivilliga efter hemkomsten förde med sig en våldsam fientlighet mot allt som kunde ses som trotskism. När exempelvis Aage Kjelsø kom hem till Danmark blev han brännmärkt som ”marodör” och ”fascistisk agent” av återvändande stalinistiska brigadister.

Efter slaget vid Brunete sommaren 1937 rapporterades om ”många desertörer bland skandinaverna”. En grupp svenskar hade vägrat lyda order i protest mot den allt striktare disciplinen. I augusti 1937 analyserades de skandinaviska frivilliga i en rapport som försökte förklara problemen. Rapporten framhåller att de kom från länder som inte på länge upplevt krig. De bestod också i stor utsträckning av sjömän som inte var vana vid soldatlivet och de saknade politisk skolning. Brigadledningen hade inte heller lyckats göra sig av med ”de dåliga elementen” och rapportens författare menade att det främst var trotskistiskt undergrävande arbete som förklarade varför en del av skandinaverna ville resa hem.

I augusti 1937 inrättade republiken en ny militär underrättelsetjänst, SIM (*Servicio de Investigación Militar*), för att återta kontrollen från den stalinistiska apparaten. Resultatet blev det motsatta. SIM dominerades snabbt av stalinistiska agenter och flera av NKVD:s aktiviteter integrerades och den kom under återstoden av inbördeskriget att fungera som en politisk polis under stalinisternas kontroll. SIM blev den viktigaste faktorn i de politiska förföljelserna i republiken och stod bakom åtskilliga likvideringar av personer som uppfattades som hot mot regeringens och stalinisternas politik.

SIM:s arkiv finns inte bevarat men brigadernas arkiv innehåller många dokument därifrån. I ett dokument föreslås exempelvis att svensken Erik Lindholm och två irländare från femtonde brigaden ska straffas med döden för lagöverträdelse. Det framgår dock inte om avrättningen genomfördes. En svensk frivillig har senare berättat att flera svenskar avrättades och en engelsk översättare vid högkvarteret i Albacete har berättat att två svenska ”trotskister” avrättades 1938 för desertering och för att de skulle ha spridit ”defaitism”. Uppgifterna har inte kunnat styrkas.

Under 1937 lyckades en och annan desertör ta sig tillbaka till hemlandet. I en rapport från brigaden sägs att de ”bedriver en häftig kontrarevolutionär propaganda” både mot republiken och brigaderna. En svensk sägs ha flytt, gripits och lyckats fly igen. I Sverige påstås han bedriva fientlig propaganda

mot republiken och brigaderna. I andra rapporter talas om växande irritation mellan de tyska stalinister som ofta utgjorde befälen och skandinaviska soldater. De senare vill inte utsättas för ”preusseri”, alltså överdriven militär disciplin och drill.

Den danske trotskisten Aage Kjelsø

Møller berättar också historien om den redan nämnde Aage Kjelsø som i början av 1938 greps av civilpoliser i Barcelona. Han hade deserterat från brigaderna och hållit sig undan, men det var sannolikt hans anslutning till den lilla grupp av bolsjevik-leninister, det vill säga trotskister, som leddes av Grandizo Munis som gjorde att han greps. Han anklagades för delaktighet i mordet på en polsk officer i brigaderna. Polacken var också agent för SIM och infiltrerade Munis grupp. Han likviderades av POUM-aktivister som hämnd för mordet på Andreu Nin.³ Inget tyder på att Kjelsø hade något med mordet att göra. Han har själv berättat om sina upplevelser i Spanien i en text som finns på sajten marxist.dk. Andreas Bülow har också skrivit en dokumentärroman om Kjelsø (*Midnat i århundredet*, Solidaritet 2014). Kjelsø utsattes för tortyr under förhör som pågick i veckor. Han och andra anklagades också för att planera attentat mot republikens ledare. En medfånge har vittnat om att de utsattes för skenavrättningar och nekades mat och dryck.

Utifrån dokumenten i brigadernas arkiv har Møller identifierat minst 60 danska desertörer, vilket motsvarar 12 procent av de danska frivilliga. Var femte eller sjätte dansk soldat i brigaderna slutade som desertör. En bakomliggande orsak var att många hade fått intrycket att man som frivillig kunde åka hem när man själv ville. Den som tog fasta på det och försökte ta sig hem igen klassades som desertör. Demoraliseringen tilltog och i maj 1938 träffades i hemlighet en grupp skandinaver i byn Falset. Målet för dessa ”trotskistiska element” var enligt en av brigadernas rapporter att uppmana alla skandinaver att desertera. Trots att de omgavs av beväpnade vaktposter avslöjades gruppen.

Brigadernas egna fängelser

Redan i början av 1937 använde brigaderna egna fängelser. Kapellet till medeltidsborgen i Castelldefels blev fängelse för soldater från brigaderna. Senare övertogs fängelserna av SIM. När högkvarteret i Albacete måste evakueras till Barcelona i april 1938, fördes fångar från brigadernas fängelser till Castelldefels. Mellan 700 och 1 000 soldater internerades i kapellet. De flesta var desertörer eller soldater som vägrat lyda order, men där fanns också sådana som misstänktes för att vara spioner eller ”trotskister”.

Møller jämför brigadernas förluster med förlusterna under första världskriget, vilka låg på 13,5 procent. I Spanien är förlusterna dubbelt så stora för brigaderna. Av mellan 35 000 och 40 000 soldater stupar mellan 25 och 30 procent. Det innebär mellan 10 000 och 12 000 stupade. Siffrorna säger säkert en del om den militära ledningens kompetens.

De som överlevt skickades inte bara hem utan Kominterns apparat registrerade och värderade var och en. Alla beordrades fylla i ett detaljerat frågeformulär både om sina erfarenheter av tiden i Spanien och sina politiska uppfattningar. Av de 89 hemvändande danska brigadisterna förekom mer än var femte på listorna över fångar i Castelldefels. Andra hade erfarenheter av övriga fängelser och straffkompanier. De hyllades vid hemkomsten som hjältar i en armé som en del av dem försökt fly ifrån.

Varje dansk soldat blev kort tid före hemkomsten föremål för värdering av betrodda medarbetare i brigaderna. I arkivet finns 76 tyskspråkiga bedömningar av danskar bevarade. Var och en bedömdes enligt en sexgradig skala. Knappt hälften placerades på den övre halvan, nitton bedömdes vara medelmåttor, fjorton sågs som dåliga och sju som mycket dåliga. Bedömningarna utgör en skärande kontrast till den idealiserade bild som propagandan senare förvandlat de frivilliga till. Alla negativa inslag retuscherades bort i historieskrivningen.

³ Den GPU-agent som det här handlar om hette Narvitch. Om denna affär och förföljelserna av trotskisterna i Spanien, se [Rättegången mot de spanska bolsjevik-leninisterna](#) av Augustín Guillamón. – Red

En tysk medarbetare i brigaderna skrev en samlad rapport över de skandinaviska soldaternas insatser under inbördeskriget. Det som speciellt lyftes fram var deras ovilja att delta i militära övningar. De ville slåss mot fascisterna men blev demoraliserade av den militära disciplinen. De använde sjukanmälningar i mängd och andra metoder för att slippa övningarna. ”De skandinaviska frivilliga var politiskt mycket svaga, mycket primitiva och sekteristiska”, slår rapporten fast. De skickades därför ofta i stora antal till straffkompanier, vilket dock inte hjälpte. Istället blev det värre och ledde till att de isolerade sig från andra nationaliteter. Särskilt var de fientligt inställda till tyskarna, vilket berodde på att kommandot både för brigaden och bataljonen låg i tyska händer.

POUM-milis vid "Lenin-kasernen" i Barcelona

Många var medskyldiga till repressionen

Møller avslutar med att understryka att hans ambition att nyansera den heroiska och falska berättelsen om de frivilliga inte betyder att han struntar i de insatser som gjordes av de frivilliga för att bekämpa fascismen. Förutom brigaderna kämpade också mellan 1 000 och 2 000 utlänningar i anarkisternas miliser och omkring 700 i POUM:s enheter. En del av dem var skandinaver.

Møller avslutar sin genomgång av brigadledningens repression mot de egna soldaterna med att påpeka att det inte räcker att betrakta de frivilliga som oskyldigt fotfolk som blev offer för partifunktionärer och stalinistiska kommissarier. Apparaten för repression av de egna måste också förstås som ett system som inte bara accepterades av många frivilliga utan som många också medverkade i.

Frågan om de svenska stalinisternas verksamhet i Spanien är fortfarande inte dokumenterad annat än som en serie av berättelser om hjältemod och idealism. Utifrån Møllers studie bör frågan ställas om hur svenska frivilliga i stort och speciellt brigadisterna behandlades och vilka som deltog i den stalinistiska apparatens repression.

Jonas Sjöstedt och Sven Brännström

I en artikel i *Västerbotten* nr 3 2008 berättar Jonas Sjöstedt om de frivilliga som kom från länet.⁴ En av dem, metallarbetaren Sven Brännström från Ursviken blev uttagen till partisanerna som utförde sabotage bakom fiendens linjer. Han blev också instruktör för partisanerna. Han var ”mycket betrodd, han hade specialtillstånd som gav honom rätt att fritt röra sig var som helst på republikens territorium”. Han hade också ”rätt att bära vapen bakom fronten”, vilket var ”mycket ovanligt”. Brännströms enhet användes även för ”vakthållning vid den sovjetiska militärkommissionens högkvarter”, vilket knappast kan ha varit förenligt med partisanverksamhet. Han tjänstgjorde ibland som vaktchef och berättar om ett tillfälle när premiärministern Negrin kommer för att besöka general Kotov, vars egentliga namn var Eitingon.

Tio år tidigare intervjuades Brännström i *Oknytt* nr 1–2 1998 (s. 36–44). Tidskriften publiceras av Johan Nordlander-sällskapet. Stefan Dahlins artikel ”Sven Brännström – en spanienfrivillig från Västerbotten berättar” har betydligt mer substans än Sjöstedts artikel. Här framgår det att Brännströms chef var ”general Kotov”, alltså Leonid Eitingon. Det framgår också att ”[a]lla ryssar som var i Spanien hade påhittade namn”. Eitingon skulle senare bli ”generalmajor i NKVD” och det var han som ”organiserade och planerade mordet på Leo Trotskij i Mexiko 1940”.⁵

Brännström var en ”mycket betrodd och omtyckt medarbetare”, heter det. Det framgår dock inte vem eller vilka det var som hade förtroende för honom. Han visade också upp ”två personliga handlingar”: ”Det ena säger att han hade rätt att fritt röra sig var som helst inom republikens territorium och detta när som helst på dygnet. Det andra gav honom rätten att inneha en revolver. Tillstånd att bära vapen bakom fronten var mycket ovanligt.” Det är väl en kvalificerad gissning att det bör ha varit Eitingon och dennes närmaste medarbetare som hade stort förtroende honom.

Den danske historikern Niels Erik Rosenfeldts bok *Verdensrevolutionens generalstab. Komintern og det hemmelige apparat* (Gad 2011), baserad på studier av Kominterns arkiv i Moskva, uppger att särskilda medlemmar i brigaderna valdes ut för att ingå i en ”specialtjänst”. Den hade två prominenta sovjetiska säkerhetsagenter som chefer. I den koncentrerades en stor del av arbetet med övervakning och infiltration vid sidan av viktiga uppgifter som kurirverksamhet och bevakning. Rosenfeldt drar också slutsatsen att det förefaller vara just den här specialtjänstens medarbetare som ansvarade för att likvidera politiska fiender.

Flera av de stalinistiska partierna hade, som redan nämnts, också egna hemliga agenturer. Det gällde framför allt det tyska partiet som både hade en ”militär avdelning” och en ”avdelning för kontrapionage och bekämpande av fiender” i Spanien. Stalinisterna kommenderade nätverk av informanter som fanns i brigaderna, vid gränsövergångarna och på hotellen i storstäderna. Listor med misstänkta personers namn jämfördes med hotellens listor med gäster. De misstänkta observerades och fotograferades och, där det var möjligt, skaffade man avskrifter av de misstänkta post.

Leonid Eitingon

Det faktum att Eitingon var en av Stalins absolut viktigaste agenter reser en hel del frågor som inte besvaras av vare sig Sjöstedts eller Dahlins artiklar. Sjöstedt verkar inte ens förstå vem Eitingon var och vilken central roll han spelade för förföljelserna av vänsteroppositionella.

General Kotov, alias major Leonid Eitingon, var NKVD:s näst högste chef i Spanien under inbördeskriget. Han var född 1899 i Vitryssland, guvernementet Mogilev, som Nahum Isakovitj Eitingon. Hans närmaste chef var Alexander Orlov som otroligt nog lyckades hoppa av, överleva och senare skriva en bok om sin tid som Stalins agent.

⁴ Hela artikeln finns på marxistarkivet: [Från Västerbotten till Spanien](#), - Red

⁵ Om detta, se t ex [Mordet på Trotskij](#) av Anders Hagström. – Red

Ejtingon hade ett digert register där det mest uppseendeväckande var att han efter nederlaget för republiken i Spanien var den som ledde operationen för att mörda Trotskij i Mexico City. I Spanien hade han rekryterat Ramón Mercader vars mamma, Carmen, var hans älskarinna. Mercader var den som i augusti 1940 mördade Lev Davidovitj Trotskij, född Bronstein. Eitingon hade tillhört tjeikan sedan 1920 och rekryterades 1924 till den utländska underrättelsetjänsten. Han tjänstgjorde först i Kina för att sedan börja följa Trotskij och det redan från den första exilen i Turkiet.

Den bödel som kallades Turken, en turkisk militär vars identitet inte är känd, rekryterades sannolikt av Eitingon redan då. Turken mördade bland andra agenten Agabekov, som hoppat av, i Paris 1938 med kniv, placerade kroppen i en resväska och dumpade den i havet. Han mördade även den ledande trotskisten Rudolf Klement i Paris. Den stalinistiske agenten Ale Taubman lurade Klement till en lägenhet på Boulevard Saint Michel, där Turken knivhögg Klement, skar av honom huvudet och stoppade kroppen i en koffert som sedan kastades i Seine.⁶

Den brittiske historikern Hugh Thomas berör märkligt nog knappt Eitingon i sitt standardverk *The Spanish Civil War* (4:e upplagan, Penguin 2012). Han har dessutom fel när han påstår att Eitingon avrättades tillsammans med Berija 1953. Eitingon dog tvärtom efter många år i all välmåga i Moskva 1981.

I Boris Volodarskys biografi *Stalin's Agent. The Life and Death of Alexander Orlov* (Oxford 2015) figurerar Eitingon i många sammanhang under Orlovs tid i Spanien. Volodarsky rättar också till olika vilseledande uppgifter om Eitingons karriär. Hans kodnamn i Spanien var Pierre och hans personliga livvakt var den tyske stalinisten Karl Kleinjung som senare blev chef för Stasi i DDR. Orlov var chef för den del av det stalinistiska agentnätverket som hade till uppgift att likvidera politiska fiender. När han hoppade av 1938, och mot alla odds lyckades överleva, blev Eitingon hans efterträdare. Efter nederlaget i Spanien ledde han sedan operationerna för att mörda Trotskij i Mexiko.

De svenska stalinisterna

Underrättelseanalytikern Wilhelm Agrell berättar i sin bok *Stora sabotageligan. Kominterns och Sovjetunionens underjordiska nätverk i Sverige* (Atlantis 2016) om den illegala organisation som byggdes upp av den tyske kommunisten Ernst Wollweber i samarbete med den tidigare nämnde dansken Richard Jensen. Han ställer också frågan om det svenska stalinistpartiet hade en underjordisk apparat. Det finns knapphändiga uppgifter om det, men Agrell menar av goda skäl att det skulle vara mycket konstigt om den inte fanns, åtminstone under 1930-talet. Sverige och främst Stockholm var då en av de viktigaste tummelplatserna för agenter från Sovjetunionen och Komintern.

Mycket tyder på att den relativt okände Paul Söderman var den som ledde det svenska partiets underjordiska apparat. Agrell diskuterar också andra kandidater i partiledningen som kan ha haft den funktionen. En av dem är Fritjof Lager. Han var chefredaktör för *Ny dag* och sysslade bland mycket annat med transporter av pengar från Moskva. En annan kandidat är Signe Sillén, hustru till Hugo Sillén, som var djupt engagerad i den sovjetiska trafiken med agenter. En tredje kandidat är Knut Olsson, som enligt vad Richard Jändel uppger i sin bok *Kämpande solidaritet. Möten med svenska spanienfrivilliga* (1996) satt i "ett kontor på Drottninggatan i Stockholm" och "skaffade fram biljetter åt dem som ville åka" till Spanien. Kontoret var hemligt och hade inget med Spanienkommittéernas verksamhet att göra. Kommittén i Stockholm hade sitt kontor nere vid Munkbron.

Socialister i Spanien

Även Socialistiska partiet bistod medlemmar och sympatisörer som ville resa till Spanien. Det förnekades förstas offentligt men Stig Berggren, som var medlem i Socialistiska ungdomsförbundet,

⁶ Se Pierre Broué: [Rudolf Klement](#). Kort biografisk skiss. – Red.

uppgger i Jändels bok att han fick ”60 kronor och en biljett till Paris av socialistiska partiet” i slutet av 1936. Partiet hade dock inte någon kvot som skulle fyllas och de socialister som reste anslöt sig i regel inte till brigaderna utan till den anarko-syndikalistiska Durruti-kolonnen som stred på Aragon-fronten. Tre av dem sårades: Yngve Andersson, Eilert Hagberg och Harry Norrblom. Vid den fronten befann sig också huvuddelen av POUM:s Leninkolonn. Socialisterna vägrade sedan i allmänhet att ansluta sig till den republikanska armé som bildades när arbetarmiliserna upplöstes.

Yngve Andersson reste hem till Sverige sommaren 1937 och motiverade sitt beslut i ett brev till *Folkets dagblad* den 23 juli 1937, som tidningen publicerade dagen därpå. Den historia han berättar har många paralleller med Möllers dokumentation.⁷

Andersson reste till Spanien den 12 februari 1937 tillsammans med två andra ”arbetarpojkar”. Färden gick över Göteborg till Antwerpen och från Paris till Port Bou vid gränsen till Spanien. Det var uppgjort att de skulle träffa några syndikalister i Paris. Kamraterna fanns dock inte hemma och de tre svenskarna stötte på en annan person som lögnaktigt menade sig kunna leda dem till andra syndikalister. Istället förde han dem till brigadernas värvningskontor och påstod att vare sig anarko-syndikalisterna eller POUM längre hade någon milis. Det skulle bara finnas en regeringsarmé.

Fotot visar Harry Norrblom och Yngve Andersson i Barcelona 1937

⁷ Yngve Anderssons FD-artikel ”Varför jag for hem” finns med som bilaga nedan. Se även [Avantgardet om spanienrörelsen](#), artiklarna ”Frontkämpe överfallen på kommunistiskt möte”, ”Kommunisterna och Spanien”, ”Hur jag lämnade Spanien och varför” (av Harry Norrblom, en annan Spanien-frivillig), samt ”Vad är sanning?” (den sistnämnda artikeln handlar om den smutskastning som Yngve Andersson utsattes för efter han kommit tillbaka till Sverige).

Socialisterna drog slutsatsen att man försökte lura in dem i brigaderna. Eftersom ingen annan utväg erbjöd sig, följde de med transporten till Spanien samma kväll. Yngve Andersson noterade att socialisterna ”kontrollerades” under resten av dagen av värvningsbyråns ”agenter”. Väl framkomna till Port Bou anmälde sig de tre svenskarna direkt till anarko-syndikalistiska CNT:s milis.

Yngve Andersson misstänkte att många fler blev lurade av agenter för brigadernas värvningsbyrå i Paris. På den ort – Pina – där svenskarna blev förlagda träffade de fyra frivilliga som berättade att de ”rymt” från Madrid. Från början hade de varit 25 stycken som ville lämna Internationella brigaden och ansluta sig till CNT:s milis. Alla utom fyra hade ”försvunnit” på vägen. Det rörde sig uppenbarligen om anarkister och syndikalister som tvångsvärvades till brigaderna.

Efter striderna i Barcelona i början av maj 1937 inträffade en rad händelser – ”det började bli out-härdligt” – som fick Yngve Andersson att besluta sig för att resa hem. Arbetarmilisen militariserades, rätten för de frivilliga att själva välja sina officerare avskaffades, likalönsprincipen försvann, rykten spreds att POUM förbjudits och att CNT:s radiostation beslagtogs. Omfattande häktningar förekom också i Barcelona. Han bestämde sig för att det inte längre ”var möjligt” att kämpa för det han rest till Spanien för ”med de metoder som började tillämpas”.

Yngve Andersson begärde då ”utträde” ur milisen och fick det beviljat. När han anlände till Barcelona gjorde han samma iakttagelser som så många andra. Den milis han hade tillhört kämpade med föråldrade och primitiva vapen mot fascisterna. Samtidigt gick Guardia Asalto, regeringens polis, runt ”fullt beväpnad, med moderna ryska vapen och provocerade de revolutionära arbetarna”.

Han fick sina papper och reste med båt till Marseille. Där träffade han ”två kommunistiska kamrater”, den redan nämnde Arne Stenborg och Fritz Ahlstrand. De två brigadisterna hade känt sig helt isolerade och fick mycket litet information, det svenska partiets tidning *Ny dag* anlände bara sporadiskt. Av en händelse hade de två träffat på ”en känd syndikalist”, Ivan Faludi, som berättade att det fanns fler svenskar vid Aragonfronten, det vill säga Yngve Andersson och hans kamrater. De begärde då förflyttning till Aragonfronten och därmed till Durrutikolonnen.

De fick nej på sin begäran och skrev då brev till den syndikalist som de träffat. Det ledde till att de kallades till ”expeditionen” och blev utfrågade om vad de hade för ”affärer” ihop med syndikalisten Faludi och hur de kände honom. De blev sedan betecknade som ”trotskister” och arresterades. De fick sitta häktade i fem veckor. Det enda besked de fick var att domen skulle falla när kriget var slut. Mot bakgrund av det beskedet bestämde de sig för att försöka fly, vilket också lyckades. När de kom till Valencia fick de hjälp av svenska konsuln och kom till Marseille. De två svenskarna hade tidigare lyfts fram i *Ny dag* som goda soldater, men vid hemkomsten förvandlades de i den stalinistiska pressen till desertörer och uteslöts ur partiet.

Repressionen mot svenska socialister

En annan socialist, Harry Norrblom, berättade också i brev till *Folkets dagblad* om repression från stalinisterna sida. Norrblom var placerad i samma enhet som Yngve Andersson. Trots att han var medlem i Socialistiska partiet och därmed politiskt befann sig i solidaritet med POUM stred han och andra socialister inte i partiets enheter. Han berättade att han ”inte tillhörde P.O.U.M:s division, Lenin, utan den anarkistiska divisionen Durruti. Samma var förhållandet med Hagberg, Yngve Andersson, Nisse Lätt och Olle Jansson”. Orsaken verkar ha varit att svenskarna ville hålla ihop trots politiska skillnader. Nisse Lätt var ju anarkist men tycks ha gått bra ihop med socialisterna.⁸ Han framträdde även i *Folkets dagblad* för att bemöta lögner från socialdemokraten Allan Vougt. Norrblom berättade efter hemkomsten om hur milisen vid fronten i Aragonien var utrustad med undermåliga vapen: ”vi var utrustade med gevär som tillverkats i Tyskland och Österrike under åren 1884–1900. Stålhjälmar hade vi inga alls och ej heller några bajonetter. Ett ryskt maskingevär stod till förfogande för 150 man. I slaget vid Huesca tog en flygbomb både maskingevärsskytten och geväret. Vi fick aldrig något annat i stället. När vi så efter blodbadet vid Huesca blev reorganiserade

⁸ På marxistarkivet finns en liten skrift från 1938 av Nisse Lätt: [Som milisman och kollektivbonde i Spanien](#), – Red

fick vi fyra kulsprutor av typ Qviedo. Två var oanvändbara på grund av konstruktionsfel och kunde således inte användas. I övrigt blev utrustningen lika dålig som förut. Med dessa vapen och lika urusel utrustning gick vi till attack mot Vill Franca, utanför Zaragossa. Resultatet blev naturligtvis blodbad på våra milicianos.”

I *Ny dag* och annan stalinistisk press påstods detta vara lögn, men många samstämmiga vittnesmål om den dåliga utrustningen stöder hans berättelse.

Den här situationen ledde till ”fullt uppror i bataljonen och pojkarna fordrade, att få vapen. Efter en fullständigt misslyckad attack på Cinto fick vi order att gå tillbaka till Barcelona. Hela vår avdelning hade begärt att få gå till Madridfronten där det fanns gott om vapen”, berättade Norrblom. Men väl i Barcelona började polisen ”intressera sig” för milismännen: ”Hela den sektion jag tillhörde blev undersökt av polismakten och då en del häktningar företogs av folk som tillhörde den tyska gruppen, men som slagits bra vid fronten, ansåg jag tiden vara mogen för att komma ut ur landet.” Norrblom framhåller också att det inte bara var POUM som anklagades, utan många andra utsattes också för repressionen.

Den tyske anarkisten Helmut Kirschey som var ansluten till CNT:s milis blev tillsammans med andra syndikalister gripen av stalinisterna efter striderna i Barcelona i början av maj 1937. Han har berättat om sina upplevelser för Richard Jändel i boken *Helmut Kirschey. En antifascists minnen* (Federativ 1998). De blev förhörda och utsattes för psykisk tortyr. De fördes efter några dagar till det före detta klostret Santa Ursula i Valencia som NKVD förvandlat till sitt eget fängelse. Förhørsledarna var ryssar medan bevakningen sköttes av spanjorer. Även tyska stalinister som Walter Ulbricht, senare potentat i DDR, deltog i förföljelserna och repressionen. Kirschey blev kvar sju månader i Santa Ursula. NKVD ville att de skulle skriva under en bekännelse att de tillsammans med POUM hade planerat en kupp mot regeringen.⁹

Mycket återstår

Det finns många uppgifter att undersöka när det gäller de svenska brigadisterna. I Rickard Jändels bok berättar Gustav Fridén att han var partisan men deserterade och flydde till Frankrike tillsammans med en annan svensk och en norrman. Gustav Gunnarsson berättar att han tjänstgjorde i ett vaktkompani i Albacete vid tiden för striderna i Barcelona i maj 1937. I samband med det säger han följande: ”Där talades det om att de internationella skulle vara beredda på att sättas in i striderna. Då svarade alla att vi inte kommit till Spanien för att skjuta på arbetare.”

Wilhelm Agrell anger en mycket lägre siffra än Møller för antalet svenska frivilliga, I en not hävdar Agrell att ”över 20” av de svenska frivilliga skulle ha ”hamnat i sovjetiska specialförband som opererade på regeringssidan” (s. 270, not 139). Det är oklart vad det innebar mot bakgrund av Brännströms berättelse. Han var verksam både bakom fascisternas linjer och stod under befäl av Eitingon som ansvarade för likvideringen av ”trotskister” och andra politiska fiender. Det går inte riktigt ihop. Här finns mycket att undersöka och dra fram i ljuset.

Møllers bok framstår som ett pionjärverk med sin fasta förankring i arkivmaterialet i Moskva. Hans analys och slutsatser harmonierar också väl med den danske historikern Niels Erik Rosenfeldts bok *Verdensrevolutionens generalstab. Komintern og det hemmelige apparat* (2011). Hur länge dröjer det innan någon forskare tar itu med det svenska materialet?

Pavel Sudoplatov, som var en av GPU:s och senare NKVD:s högsta chefer, summerade i sin bok *Direktoratet* (1994) resultatet av stalinisternas verksamhet i Spanien som att ”republikanerna förlorade, men Stalins män och kvinnor segrade”. Det ligger onekligen mycket i den sammanfattningen.

⁹ Se [Avantgardet om spanienrörelsen](#) (socialistiska ungdomsförbundet tidning) där Harry Norrblom, Yngve Andersson m fl medverkade. – Red

Bilaga

Varför jag for hem

[Ur *Folkets Dagblad* 24 juli 1937, s. 1, 10]

Svensk frontsoldat skildrar förhållandena därnere Avslöjar kommunisternas brottsliga spel

Den svenske frontsoldaten *Yngve Andersson*, som i dagarna återvänt från det spanska slagfältet, skildrar här nedan omständigheterna vid sin resa ner till Spanien och de förhållanden som föranlett hans hemresa. *Anderssons* framställning har sitt stora intresse, icke minst med anledning av *Ny Dags* hutlösa utfall mot frontsoldaterna Stenborg och Ahlstrand, vilka liksom *Andersson* rest hem och som nu i Kominternorganet betitlas desertörer.

Jag reste till Spanien för att delta i kampen mot fascisterna på milisens sida för fem månader sedan. Närmare bestämt den 12 februari. Vi var tre stycken arbetarpojkar, som reste över Göteborg–Antwerpen–Paris till Port Bou. I Paris skulle vi sammanträffa med några syndikalistiska kamrater. Vi uppsökte deras bostad, men vi anträffade dem icke hemma. Utanför porten stötte vi dock samman med en man, som sade sig vilja visa vägen till några andra syndikalister. I stället för att göra detta förde han oss emellertid till kommunisternas franska värningsbyrå. På denna byrå berättade man för oss att det inte längre fanns någon CNT–FAI– och POUM-milis, utan endast en ”folkfrontsarmé”. På så sätt försökte kommunisterna att ”shanghaja” oss till den Internationella brigaden. Eftersom vi icke kunde komma i förbindelse med några syndikalistiska kamrater i Paris, och vi måste över den spanska gränsen innan den stängdes, beslöt vi oss för att följa med den sändning, som denna kommunistiska värningsbyrå skickade till Spanien samma kväll. Under hela dagen kontrollerades vi sedan av agenter för denna värningsbyrå.

På denna väg anlände vi till den spanska gränsen några få timmar innan gränsen stängdes för frivilliga. I Port Bou sökte vi omedelbart kontakt med CNT, den spanska syndikalistiska landsorganisationen, och inskrev oss i CNT-milisen.

Jag är övertygad om att många av de frivilliga till milisen i Spanien indragits i internationella brigaden på liknande sätt, genom värningsbyrån i Paris. Till vår förläggningssort i Pina anlände en dag fyra stycken internationella frivilliga, som berättade att de rymt från Madrid. Det var från början 25 st., sade de, som ville lämna den Internationella brigaden och ingå i CNT-milisen, men 21 stycken hade ”försvunnit” under vägen. Kommunisternas hemliga ”tjeka” hade tagit dessa 21. Detta var alltså inga kommunistiska desertörer utan anarkister, som ”shanghajats” i Paris och först framme i Madrid fick en möjlighet att rätta sitt misstag.

Då det började bli outhärdligt och milisen militäriserades, vår rättighet att själva välja officerare avvecklades, likalönsprincipen likviderades och rykten spreds vid fronten att POUM förbjudits och CNT:s radiosändare beslagtagits och att vilda häktningar pågick i Barcelona, ansåg jag att det jag rest ner att kämpa för, icke längre var möjligt att nå med de metoder som började tillämpas.

Jag begärde därför mitt utträde ur milisen, vilket också beviljades. Anländ till Barcelona möttes jag av meddelandena om stalinisternas framfart. Vid Aragon hade vi kämpat med primitiva vapen, med gevär från anno 1891, men på Barcelonas gator gick Guardia Asalto, regeringspolisen, fullt beväpnad, med moderna ryska vapen och provocerade de revolutionära arbetarna. Jag såg själv en ”demonstration” av Guardia Asalto på Pasco de Gracia. I denna deltog regeringspolisen med massor av kulsprutor av nyaste typ, minkastare, och antitankskanoner. Jag undrade mycket över, om det icke hade varit bättre att vi hade fått dessa vapen till Aragonfronten, för att använda dem mot fascisterna.

Jag fick mina papper ordnade och reste med en båt till Marseille. Av en händelse sammanträffade jag där på ”sjömanshemmet” med två kommunistiska kamrater, Arne Stenborg och Fritz Ahlstrand.

Dessa båda bekräftade vad jag förut hört berättas om förhållandena vid Internationella brigaden. Kamraterna hade där varit mycket isolerade. De hade ännu inte då jag träffade dem i Marseille hört talas om vad som hade hänt i Barcelona den 2, 3 och 4 maj. De hade vid fronten fått läsa sin egen partipress. Det svenska kominternorganet *Ny Dag* hade blott kommit dit i enstaka exemplar medan vi vid Aragonfronten däremot regelbundet varje dag fick *Folkets Dagblad*, *Arbetaren* och *Ny Dag*. Man kan med starka skäl förmoda att det inte var dålig postgång som var anledning till detta. Dessa båda kamrater som förut i *Ny Dag* omnämnts som mycket goda soldater men som nu i denna samma tidning får ett helt annat omdöme har slagits mot fascisterna vid flera olika fronter. För några månader sedan hade de emellertid vid ett frontavsnitt sammanträffat med en känd syndikalist.

Av honom hade de fått höra att det fanns svenskar vid Aragonfronten varför de båda kamraterna senare försökte bli överflyttade dit. De begärde transport men förvägrades detta. Då de i anledning härav skrev ett brev till nämnde syndikalist blev de som följd härav dagen efter uppkallade till expeditionen. Här tillfrågades de vad de hade för affärer tillsammans med syndikalisten och på vilket sätt de kände honom. De förklarades därefter vara trotskister och arresterades. De hade sedan suttit häktade i ej mindre än fem veckor.

Under denna tid gjorde de upprepade förfrågningar hos vederbörande vad den verkliga anledningen för deras arrestering var och hur länge den skulle fortgå men fick som svar blott den förklaringen att de skulle dömas då kriget var slut.

Inför detta perspektiv förstod pojkarna att de endast hade att välja mellan de två alternativen att invänta sitt mycket ovissa öde eller att söka på något sätt att bli fria. En morgon lyckades de också avvika från arrestlokalen och tog sig in till Valencia. Härifrån fick de, tack vare konsulns försorg, medfölja ett engelskt fartyg till Marseille.

Varför jag så ingående sökt redogöra för mitt och dessa mina kamraters öden är först och främst med anledning av den smutskastning som i *Ny Dags* spalter igångsatts mot så väl Stenborg som Ahlstrand. Man betecknar dem där som desertörer, som element, moraliskt undermåliga bara därför att de i den ställning de befann sig i Spanien sökte sig åter hem till Sverige. Mot bakgrund av vad de berättat och vad jag här relaterat borde det vara klart för var och en, att detta måhända var deras enda chans för att överhuvud komma hem med livet. Hur skulle de förövrigt kunna fortsätta bekämpa fascisterna då de placerats i häkte? Med den kännedom jag dessutom fått i Spanien om det regemente som kommunisterna för därnere och som inte minst brutalt riktar sig mot alla som har den minsta avvikande mening inom de egna leden har man anledning att tro det värsta.

Jag har dessutom på detta sätt något velat klargöra de metoder som stalinisterna i allmänhet använder vid bekämpandet av politiska meningsmotståndare. Hur brutala och smutsiga dessa är ju för övrigt den svenska allmänheten underkunnig om. Den har av lätt förklarliga skäl inte blivit detta genom *Ny Dag* utan genom annan arbetarpress av olika färg.

Stockholm den 23 juli 1937.

Yngve Andersson.

Lästips

Tidsdokument:

[Spanien i revolution](#) av August Spångberg (broschyr från 1937)

[SAC:s tidskrift Syndikalismen årgång 1939](#). Anarkosyndikalister om inbördeskriget

[SP:s \(30-talets SP\) Socialistisk Tidskrift om spanska inbördeskriget](#).

[Socialistiska Partiet och POUM](#). Artiklar ur SP:s dagstidning *Folkets Dagblad* (1937)

[Om spanska inbördeskriget](#) Artiklar från *Avantgardet* som var Sverges socialistiska ungdomsförbunds tidning

[Avantgardet om spanienrörelsen](#).

[Svenska Frontkämpar i Spanien. Den Internationella Brigadens tappra hjältar](#). SKP-broschyr (1937)
[Processen mot POUM - Artiklar ur *Folkets Dagblad* och *Arbetaren*](#). (SP:s resp SAC:s dagstidning)
[Processen mot POUM - Artiklar ur *Ny Dag*](#) (SKP:s dagstidning)

[För en revidering av POUM-rättegången eller omedelbar amnesti](#). (fackliga och politiska ledare, bl a Largo Caballero protesterar mot förföljelserna av POUM hösten 1938)

Historiska arbeten

Anders Hagström; [Om spanska inbördeskriget](#) (innehåller avsnitt om internationella brigaderna och den svenska Spanien-solidariteten)

Johannes Jensen: [Frivillig soldat från fredens nation](#) (om Spanien- och Finlandsfrivilliga) och [Med insamlingsbössan eller livet som insats](#) (om svenska Spanien-rörelsen)

Claes-Göran Jönsson: [SKP och den svenska spanienrörelsen](#)

Bernt Kennerström: [Socialistiska partiet och spanska inbördeskriget](#)

Martin Fahlgren: [Mordet på Andreu Nin – hur gick det till?](#) (med bl a utdrag ur *Direktoratet* av Sudoplatov och Orlov-biografen *Deadly Illusions* av John Costello & Oleg Tsarev).

Filmen Land och frihet

Tecknar på ett utmärkt sätt POUM-milisens öde. Filmen, som spelades in på plats i Spanien, utlöste en livlig debatt i såväl Sverige som utomlands, inklusive Spanien:

[Land och frihet - recensioner och debatt](#). Artiklar från *Offensiv*, *Norrskensflamman*, *Proletären*, *Internationalen* och *Folket i Bild*

[Land och frihet – Recensioner och debatt i spansk press](#).